

Nr 9

Lagutskottets betänkande med anledning av motioner om översyn och ändring av familjelagstiftningen m. m.

Motionsyrkandena

1. I motionen 1975:453 av herr Nyquist (fp) yrkas att riksdagen hos regeringen begär en översyn av ärvdabalkens bestämmelser om makes arvsrätt och om efterarvingars rätt till arv.

2. I motionen 1975:454 av herr Sundgren m. fl. (s) yrkas att riksdagen beslutar om sådan ändring av 7 kap. 7 § föräldrabalken att avtal angående fullgörande för framtiden av underhållsskyldighet ej utgör hinder för vare sig den underhållsskyldige eller den underhållsberättigade att göra gällande rätt till ändring av underhållsbidraget (jfr 3 f nedan).

3. I motionen 1975:1136 av herr Hörberg (fp) och fru Fränkel (fp) hemställs att riksdagen hos regeringen begär att översyn av nedan nämnda familjerättsliga frågor anförtros lämplig statlig utredning, nämligen

a) rätt för make att begära bouppteckning inför förestående äktenskapskillnad,

b) begränsning av makes rätt dels att ensam teckna avbetalningskontrakt och uppta lån, dels att återopa skuldförbindelse vid bodelning,

c) begränsning av makes rätt att vid bodelning erhålla gäldstäckning för underhållsskuld på grund av tidigare äktenskap,

d) bättre möjligheter för hemmavarande, frånskild make att erhålla underhållsbidrag.

e) möjlighet för part i vårdnadsfall att begära byte av utredningsman i vårdnadsärendet,

f) möjlighet för underhållsskyldig och underhållsberättigad att på lika villkor påkalla jämkning av underhållsbidragets storlek,

g) möjlighet till delade ATP-poäng för makar.

Synpunkter i ärendet har inför utskottet framförts av företrädare för familjelagssakkunniga.

A. Bodelningsfrågor

Motionen 1975:1136

I motionen erinras om att förbättringar av olika slag vidtagits inom familjelagstiftningen i syfte att stärka den ekonomiskt svagare partens ställning. Trots detta finns det enligt motionärernas mening fortfarande områden,

där förhållandena inte är tillfredsställande. Följden härav är att den initierade – och tillika ofta den ekonomiskt starkare – parten i en familjekonflikt kan utnyttja luckor i lagen till sin egen fördel. Detta skapar i inte så få fall ett allvarligt handikapp för den part i familjen som har den svagaste ekonomin. Motionärerna ifrågasätter därför till en början om man inte borde lagfästa rätt för endera maken att begära bouppteckning inför skilsmässa redan vid betänketidens början. Parternas inbördes ekonomiska förhållanden under äktenskapet har inte sällan varit så oklara att det efter ett halvårs betänketid inte är möjligt för dem att avgöra vad som egentligen tillhör den ena eller den andra. Inte heller är det lätt för den part som disponerat boet under betänketiden att med tillräcklig kraft hävda sin exklusiva äganderätt till vad vederbörande själv förvärvat under betänketiden. Enligt motionärernas mening skulle rätt för endera parten att vid betänketidens början begära bouppteckning kunna eliminera eller minska många tvister efter betänketidens utgång.

Vidare anför motionärerna att när bodelning i anslutning till skilsmässa blir aktuell endera maken kan presentera avbetalningskontrakt eller lånereverser som den andra maken inte känner till. Det har förekommit fall då make genom att visa upp skuldebrev blivit tillskiftad hela boet eller större delen därav. Ofta är den make som presenterar kontraktet eller reversen inte den ekonomiskt svagare av makarna. Reverser och liknande arrangemang kan av en fördomsfri make användas i avsikt att skada den andra makens ekonomi. Motionärerna ifrågasätter om inte någon begränsning i makes rätt att ensam teckna avbetalningskontrakt eller lån borde införas eller om inte skuldförbindelse, som är okänd för den andra maken och som exempelvis är yngre än ett år, borde hållas utanför det gemensamma boet vid skilsmässa och i stället anses som vederbörande makes enskilda skuld.

Som exempel på ytterligare problem i detta sammanhang nämner motionärerna makes underhållsskyldighet på grund av tidigare äktenskap. Om den ena maken har underhållsskyldighet på grund av tidigare äktenskap men inte fullgör denna uppstår en ackumulerad skuld. Vid bodelning i samband med skilsmässa i ett senare äktenskap kan då den andra maken enligt motionärerna bli tvungen att avstå från tillgångar i boet och så att säga betala en underhållsskuld till frångådd make i ett tidigare upplöst äktenskap. Garanti finns inte för att vederbörande myndigheter, som betalat ut bidragsförskott, driver in det förskottrade beloppet hos den make som blir tillskiftad däremot svarande tillgångar i boet. Det kan enligt motionärerna ifrågasättas om inte en sådan lagändring borde vidtas så att makes underhållsskyldighet på grund av tidigare äktenskap förblir vederbörandes enskilda skuld.

Gällande ordning

Bouppteckning vid skilsmässa

I och med att talan om äktenskapsskillnad väcks blir frågan om *nyförvärvad egendoms* natur av giftorättsgods eller enskild egendom svävande. Vad make förvärvar efter dagen för talans väckande skall vara hans enskilda egendom. Men giftorättsgemenskapen upphör bara villkorligt. Egendomen betraktas som makens enskilda egendom endast under förutsättning att det sedermera döms till äktenskapsskillnad. Låter makarna frågan om äktenskapsskillnad förfalla, gäller alltså lagens bestämmelser om giftorätt i fortsättningen också den egendom som förvärvats under tid målet var anhängigt.

Efter äktenskapsskillnaden skall giftorättsgemenskapen beträffande *övrig i boet ingående egendom* hävas. Detta sker genom bodelning som är en för rättning som just syftar till att förverkliga makes anspråk på giftorätt i andra makens egendom. Vid bodelning undantar var och en av makarna först egendom till ett värde motsvarande sina skulder. Det som återstår för den ena eller andra maken går enligt huvudregeln till delning så att var och en tar hälften.

Bodelning avser en upplösning av makarnas ekonomiska samhörighet per viss dag. Den avgörande tidpunkten är även här dagen för talans väckande om äktenskapsskillnad. I konsekvens härmed föreskrivs att make vid gäldstäckning i samband med bodelningen får tillgodoräkna sig egendom till täckning endast av gäld som tillkommit innan ansökan om äktenskapsskillnad blivit gjord.

Till grund för bodelning kan ligga en *bouppteckning* upptagande båda makarnas tillgångar och skulder. Vid äktenskapsskillnad behöver bouppteckning dock inte upprättas om makarna inte vill detta och de är ense om hur egendomen skall fördelas, allt under förutsättning att det inte finns någon borgenär som anser sig förnärad. Åtgärder för att få bouppteckning till stånd vidtages efter yrkande av make. Initiativet kan också komma från borgenär. *Talerätt har borgenär vilkens fordran tillkommit före bodelningen.*

När äktenskapsskillnad skall föregås av en betänketid om minst sex månader kommer det att förflyta en längre tid från det giftorättsgemenskapen anses hävd och till dess bodelning sker. Bodelning på grund av äktenskapsskillnad kan lagligen äga rum först efter det lagakraftvunnen skillnadsdom föreligger. Under den tid frågan om giftorättsgemenskapens upphörande ännu är svävande kommer förhållandet makarna emellan, såvitt avser egendomsförhållandena, att i huvudsak fortfarande följa samma regler som före talans väckande. Vardera maken råder således fortfarande över sitt giftorättsgods till dess bodelning sker. Make har likaså gentemot andra maken alljämt plikt att värda sitt giftorättsgods så att det inte otillbörligen minskas andra maken till förfång. Make blir vidare underkastad redovisningsansvar för sin förvaltning av giftorättsgodset under tiden fram till bodelningen.

Vidare är att märka att giftermålsbalken (GB) ger vissa handlingsmöjligheter för make, vars giftorättsanspråk sätts i fara genom andra makens åtgärder med sitt giftorättsgods. Dessa möjligheter kan begagnas även under betänketiden. Enligt 11 kap. 12 § GB äger således make, när talan om äktenskapsskillnad väckts, erhålla rättens förordnande av lämplig person att uppteckna vardera makens tillgångar och skulder, sådana de var när talan väcktes. Rätten äger inte pröva lämpligheten av den begärda åtgärden utan skall meddela förordnandet så fort make framställt yrkande därom. Make är pliktig att under ed lämna uppgifter till bouppteckningen om sina tillgångar och skulder. Vid underlåtenhet att lämna uppgift kan rätten förelägga vite. Make är även skyldig att inför rätten beediga upprättad bouppteckning, om andra maken yrkar det. Maken kan alltså med stöd av 11 kap. 12 § GB redan under betänketiden få fastlagt vilka tillgångar och skulder andra maken hade vid tiden för giftorättsgemenskapens villkorliga upphörande.

Lånereverser m. m. vid bodelning

I fråga om *förvaltningsrätten* gäller att vardera maken under äktenskapet råder över sin egendom – giftorättsgods såväl som enskild egendom. Principen om att makarna är två självständiga rättssubjekt gäller också beträffande *ansvaret för gäld*. Var och en av makarna ansvarar således för sin gäld enligt allmänna förmögenhetsrättsliga principer. För gäld, som båda makarna ådragit sig tillsammans, svarar de solidariskt. Detsamma gäller beträffande gäld, som ena maken gjort för den dagliga hushållningen m. m.

Make är emellertid, när det gäller giftorättsgodset, skyldig att vårda detta så att det ej otillbörligen minskas andra maken till förlång. För vissa föfoganden över visst slags giftorättsgods gäller vidare enligt 6 kap. 4 och 5 §§ GB särskilda *rådighetsinskränkningar*, innebärande krav på andra makens samtycke till rättshandlingen. Dessa inskränkningar anses gälla till dess bodelning sker, dvs. även under betänketiden. Ena maken kan således inte överlåta eller låta in-teckna fast egendom, inte heller överlåta eller pantsätta gemensamt bohag, om egendomen är giftorättsgods.

Efter äktenskapsskillnad skall såsom tidigare nämnts egendomsgemenskapen upplösas genom bodelning. I samband med bodelningen skall *gäldstäckning* ske, dvs. make skall av sitt giftorättsgods på sin lott erhålla egendom till täckande av sin gäld. Sedan tilldelning för gäld ägt rum, skall återstoden av makarnas giftorättsgods i regel delas lika mellan dem. Om ena maken har större skulder än tillgångar, leder detta således till att endast den andra makens behållna tillgångar kommer att gå till lika fördelning mellan makarna.

Om make genom *vanvård* av sina ekonomiska angelägenheter, genom missbruk av rätten att råda över sitt giftorättsgods eller genom annat otillbörligt förfarande vållat att detta väsentligen minskats, äger andra maken erhålla *vederlag* vid bodelningen. Vederlaget skall – där ej enskild egendom

är berörd – utgå av vad som efter gäldstäckning återstår av makarnas gif-torättsgods. Vederlaget innebär i normalsituationen, att make tillföres gods till värde motsvarande vad som gått förlorat genom den andra makens otillbörliga förfarande. Om makes anspråk på vederlag ej helt kunnat till-godoses vid bodelningen, kvarstår anspråket i denna del ej såsom fordran hos andra maken.

Underhållsskyldighet på grund av tidigare äktenskap

Familjerättsliga underhållsbidrag har i exekutionsrättsligt hänseende en särskilt förmånlig ställning, eftersom de enligt *införsellagen (1968:621)* får indrivnas genom införsel i den underhållsskyldiges lön. Detta innebär att arbetsgivaren åläggas att vid varje utbetalningstillfälle hålla inne viss del av lönen och redovisa denna till utmätningsmannen.

Enligt *lagen (1964:143) om bidragsförskott* skall bidragsförskott utgå till barn, om vilket vårdnaden ej tillkommer båda föräldrarna, i de fall moder eller fader, som ej har vårdnaden om barnet, underlåter att sörja för barnets underhåll. Förskott kan utgå från barnets födelse t. o. m. den månad, var- under barnet fyller 18 år. Bidragsförskott skall, oberoende av om under- hållsbidrag fastställts och utan begränsning till fastställt bidrags storlek, utgå med i princip 40 procent av basbeloppet enligt lagen om allmän försäkring. I den omfattning som bidragsförskott svarar mot fastställt underhållsbidrag uppkommer regressrätt för vederbörande barnvårdsnämnd mot den under- hållsskyldige. Länsstyrelsen äger emellertid på särskilda skäl besluta efterge regressen. För sin regressfordran har nämnden rätt att begära införsel i den underhållsskyldiges lön.

B. Vårdnad och underhåll

Motionen 1975:1136

Enligt motionärerna förekommer det att mångåriga äktenskap upplöses i vilka ena maken varit hemmamake. Denne saknar inte sällan yrkesut- bildning och yrkeserfarenhet och har på grund av sin ålder stora svårigheter att finna lämpligt förvärvsarbete. Motionärerna framhåller att sådan hem- mamake vid en skilsmässa kan komma i ett betydligt sämre läge än vad som t. ex. gäller enligt trygghetslagstiftningen på arbetsmarknaden i fråga om arbetsgivares skyldigheter gentemot friställd arbetskraft. En skärpning av underhållsreglerna så att sådan make – åtminstone under viss tid – kan tillförsäkras ett större underhåll bör enligt motionärernas mening övervägas.

Om ena maken vid skilsmässa fått vårdnaden om små barn, fortsätter motionärerna, uppkommer ofta betydande svårigheter för denna make att erhålla förvärvsarbete och att uppehålla sådant arbete. Det kan enligt mo- tionärernas mening finnas anledning att se över lagstiftningen och dess tillämpning när det gäller behovet av ett par års underhåll till sådan make.

Enligt motionärerna visar det sig inte sällan att läkare eller socialtjänsteman, som förordnats att handlägga ett vårdnadsfall, tar ställning för eller emot endera parten redan innan försök till objektivt ställningstagande gjorts genom sammanträffande med båda parter. Hela utredningsarbetet kan komma på sned, och den ena partens förtroende för utredaren kan försvinna. Motionärerna anser att det kan finnas anledning att överväga om part i vårdnadsfall – åtminstone en gång – borde få rätt att i ett sådant läge kräva att annan utredare eller läkare skall förordnas att handlägga ärendet.

Motionärerna anför vidare att underhållsberättigad enligt 7 kap. 7 § föräldrabalken har rätt att begära högre underhållsbidrag utan hinder av vad som avtalats angående underhållsskyldigheten mellan den underhållsskyldige och den underhållsberättigade. Lagen ger således inte den underhållsskyldige samma möjligheter till jämkning av avtalet. Enligt motionärernas uppfattning vore det rimligare om lagtexten utformades så att båda parter äger samma rätt att få underhållsbidragets storlek prövad när nya omständigheter föreligger.

Motionen 1975:454

I motionen erinras om att underhållsberättigad enligt 7 kap. 7 § föräldrabalken har rätt att begära högre underhållsbidrag utan hinder av vad som avtalats angående underhållsskyldigheten mellan den underhållsskyldige och den underhållsberättigade. Enligt motionären ger denna regel ett värdefullt skydd för en underhållsberättigad, som t. ex. blivit påverkad eller vilseledd att skriva på ett avtal som ger otillräckligt bidrag, något som ej sällan inträffar när avtalet upprättas av den underhållsskyldiges ombud. Den underhållsskyldige har emellertid enligt gällande regler icke samma möjligheter. För jämkning av underhållsbidrag krävs att väsentligt ändrade förhållanden kan påvisas, och även då är domstolarna mycket restriktiva med jämkning. Den underhållsskyldige kan följaktligen, enligt motionären, genom en frivillig överenskommelse tvingas in i en svår ekonomisk situation, som han/hon inte haft möjlighet att bedöma då överenskommelsen gjordes.

Gällande rätt

Underhåll efter långvarigt äktenskap

Om ena maken efter äktenskapsskillnad är i behov av bidrag till sitt underhåll, är han berättigad till bidrag av andra maken efter vad som kan anses skäligt med hänsyn till dennes förmåga och övriga omständigheter. Domstolen skall vid bestämmande av bidraget ta hänsyn till att ena maken kan ha ett särskilt behov av bidrag för tiden närmast efter äktenskapsskillnaden. Den ekonomiskt svagare maken skall nämligen inte få påtagligt sämre levnadsstandard än den andra maken under omställningstiden vid

familjeupplösningen. Frågan hur lång omställningstiden skall vara får bedömas efter omständigheterna i det enskilda fallet. Fortlöpande underhåll kommer enligt domstolarnas praxis i fråga särskilt när äktenskapet varat längre tid och hustrun är sjuk eller klen eller nått sådan ålder att hon får antagas ha svårt att anpassa sig på arbetsmarknaden. Fortlöpande underhåll är också tänkbart som utfyllnad till vad hustrun kan antas böra förtjäna på egen hand.

Underhåll till fränskild make med små barn

En riktpunkt för bedömning av underhållsfrågan är att underhåll skall utgå för en övergångsperiod, då hustrun söker eller kompletterar sin utbildning. Har äktenskapet blivit kortvarigt anses underhåll som regel inte böra utgå även om hustrun är sjuklig och har svårt att försörja sig. I vissa fall har domstolarna ansett hustru behöva underhåll för att kunna ägna sig åt vårdnaden om barn. Principen är emellertid att underhåll till hustru och underhåll till barn är två frågor som skall bedömas var för sig.

Utredningsman i vårdnadsärenden

Vid skilsmässa förordnar rätten i regel endera av föräldrarna till vårdnadshavare. Är föräldrarna ense om vem som skall ha vårdnaden, skall rättens beslut i första hand gå ut på fastställande av deras överenskommelse. När tvist föreligger om vårdnaden, införskaffar domstolen utredning bl. a. genom att höra vederbörande barnavårdsnämnd. Även om tvist ej föreligger måste domstolen beakta barnets bästa. Det har därför rekommenderats att rätten, när gemensam ansökan av makar inkommer, underrättar barnavårdsnämnden härom och om att rätten efter viss tid, t. ex. 14 dagar, kommer att avgöra målet, om inte nämnden med angivande av skälen påkallat utredning av vårdnadsfrågan (JO 1962 s. 28 ff.).

Vissa grundläggande bestämmelser om utredning i barnavårdsärende finns i 14–19 §§ barnavårdslagen (1960:97). Ärende föreligger även när barnavårdsnämnd har att avge yttrande till domstol i vårdnadsfall. Sedan ett ärende blivit anhängigt hos nämnden skall enligt dessa bestämmelser utredning inledas utan dröjsmål. Utredningens syfte är att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse för ärendets bedömning. Envar som ärendet rör eller som antas kunna lämna upplysningar av betydelse må höras under utredningen. Utredningen skall bedrivas på sådant sätt, att obehag, olägenhet eller kostnad inte i onödan vållas någon. Om det erfordras för utredningen bör yttrande inhämtas av läkare eller annan sakkunnig. Innan barnavårdsnämnden avgör ärende, skall den ärendet rör underrättas om vad som framkommit vid utredningen samt tillfälle beredas honom att yttra sig däröver, såvida inte sådant yttrande befinnes uppenbart obehövligt eller ärendet kräver så snabbt avgörande att yttrande inte kan avvaktas. Begär den som

är berättigad att yttra sig att bli muntligen hörd inför nämnden, skall förhör med honom anordnas, om ej särskilda skäl föranleder annat. Den som bereds tillfälle att yttra sig skall erinras om rätten att påkalla sådant förhör. Den ärendet rör äger att utveckla sin talan och förebringa bevisning. Begär han att upplysning skall inhämtas eller att annan utredning skall förebringas, skall begäran efterkommas, om det kan antas att åtgärden skulle äga betydelse.

Som underställnings- och besvärsmyndighet över barnavårdsnämnderna fungerar länsrätten. Barnavården inom varje län står under tillsyn av länsstyrelsen, som kan ålägga försumliga barnavårdsnämnder att fullgöra sina skyldigheter. Högsta tillsynsmyndighet över barnavårdsverksamheten i riket är socialstyrelsen, som äger utfärda råd och anvisningar rörande barnavården.

Avtal angående underhållsbidrag m. m.

Regler om föräldrars underhållsskyldighet gentemot barn finns i 7 kap. föräldrabalken (FB). Underhållsskyldigheten innebär enligt lagtexten att föräldrarna är skyldiga att vidkännas kostnaden för barnets uppehälle och utbildning, om ej barnet har egna tillgångar. Underhållsskyldigheten upphör ej innan barnet erhållit den utbildning som med hänsyn till föräldrarnas villkor och barnets anlag må finnas tillbörlig och ej i något fall förrän barnet fyllt sexton år (7:1 FB). I kostnaden för barnets underhåll skall envar av föräldrarna taga del efter sin förmåga. Fader eller moder, som ej har vårdnaden om barnet, skall betala underhållsbidrag (7:2 FB). Skyldighet att betala underhållsbidrag kan således uppkomma efter äktenskapsskillnad för den av föräldrarna som ej erhållit vårdnaden om barnet. Om föräldrar i bestående äktenskap på grund av söndring lever åtskilda, skall rätten på ansökan av endera maken förordna vem av makarna som skall ha vårdnaden (6:7 FB). Även i detta fall är den av föräldrarna, som ej är vårdnadshavare, skyldig att betala underhållsbidrag. Underhållsskyldigheten kan vidare avse barn utom äktenskap. Sådant barn står i allmänhet under moderns vårdnad. I vissa fall kan dock rätten överföra vårdnaden å fadern (6:12 FB).

Den av motionärerna åsyftade bestämmelsen i 7:7 FB innebär att avtal angående fullgörande för framtiden av underhållsskyldigheten ej utgör hinder för den underhållsberättigade att göra gällande rätt till högre underhållsbidrag. Beträffande underhåll till barn utom äktenskap gäller enligt 7:7 andra stycket den särskilda regeln att även barnet blir bundet för framtiden om där angivna formföreskrifter för avtalet iakttagits. Om underhållsskyldigheten fastställts genom dom eller genom sådant avtal som enligt det nyss sagda är bindande även för den underhållsberättigade, kan rätten förordna om ändring av underhållsskyldigheten under förutsättning att väsentligt ändrade förhållanden påkallar det (7:8 FB). Under samma förutsättning kan avtal, som icke är bindande för den underhållsberättigade,

på talan av den underhållsskyldige jämkas av rätten. Om underhåll fastställts att utgå tills barnet uppnått viss ålder hindrar detta ej att underhåll yrkas för tid därefter, oavsett om väsentligt ändrade förhållanden inträtt eller ej.

I 7:9 FB ges emellertid ytterligare en möjlighet att åstadkomma ändring vad beträffar underhållsskyldigheten. Där stadgas, att, om avtal som makar slutit med avseende å förestående äktenskapsskillnad angående underhåll till barn är uppenbart obilligt för ena maken, avtalet må på makens talan jämkas av rätten. Har talan ej väckts inom ett år från det äktenskapsskillnaden meddelades, är rätten till talan förlorad.

Av det sagda följer att den underhållsskyldige fadern eller modern kan erhålla lindring i underhållsbörda, som fastställts genom dom eller avtal, antingen genom att väsentligt ändrade förhållanden påvisas eller genom att avtal mellan makar, som avses i 7:9 FB, befinnes vara uppenbart obilligt för underhållsskyldig make. Den underhållsberättigade, dvs. barnet, är där- emot i regel oförhindrad att yrka högre underhåll än som avtalats. Om avtalet avser barn utom äktenskap och vissa formföreskrifter iakttagits eller om underhållsskyldigheten fastställts genom dom är den underhållsberättigade jämställd med den underhållsskyldige i fråga om möjligheten till ändring, dvs. väsentligt ändrade förhållanden måste påvisas. Vidare gäller att höjning av underhållsbidrag som avtalats mellan makar enligt 7:9 FB kan åstadkommas endast om avtalet befinnes vara uppenbart obilligt för den make som erhållit vårdnaden om barnet.

Bestämmelserna i 7:7 och 7:8 FB har utan saklig ändring överförts från 1920 och 1917 års lagar om barn i äktenskap och om barn utom äktenskap. Av lagberedningens motiv till ifrågavarande lagar framgår att bestämmelserna förestavats av hänsyn till barnets bästa. Lagberedningen anförde härom bl. a. att det beträffande giltigheten av avtal rörande den i lag stadgade underhållsskyldigheten befunnits nödvändigt att till det underhållsberättigade barnets skydd snävt begränsa den enskildes dispositionsrätt.

Underhållsbidragen är indexreglerade. Närmare bestämmelser härom finns i *lagen (1966:680) om ändring av vissa underhållsbidrag*. Reglerna innebär i korthet att bidragsbelopp, som avser fullgörande av lagstadgad underhållsskyldighet mot bl. a. make eller barn, under vissa förutsättningar ändras med det procenttal med vilket basbeloppet ändrats. Utan hinder av bestämmelserna i lagen kan dock rätten på yrkande förordna på annat sätt om bidragsskyldigheten, när reglerna i giftermålsbalken och föräldrabalken föranleder därtill.

C. Arvsregler

Motionen 1975:453

I motionen erinras inledningsvis om att efterlevande make i barnlöst äktenskap enligt gällande lag ärver hela kvarlåtenskapen samt att de efterarvingar till den först avlidne maken (fader, moder, syskon eller syskons

avkomling), vilka lever vid den sist avlidnes död, då ärver i princip hälften av dennes bo. Enligt motionären gör denna regel det omöjligt för den efterlevande att avstå arvet från maken. Gör den efterlevande detta, kan det finnas andra arvingar vid den efterlevandes död än de som fanns vid den först avlidnes frånfälle och dessa kan göra anspråk på sin del av arvet. Som exempel nämner motionären det fallet att en man avlider och efterlämnar hustru samt tre ogifta syskon och en gift syster med barn. Om hustrun avstår från arvet, kommer envar av syskonen att få en fjärdedel av kvarlåtenskapen efter brodern. När hustrun dör kan alla mannens syskon vara döda och syskonbarnen kan då göra anspråk på hälften av hustruns kvarlåtenskap. Enligt motionärens uppfattning är lagens bestämmelser inte sällan till förfång och ger mycket ofta anledning till tvister. Till förhindrande av detta anser motionären något av följande alternativ till ändring i ärvdabalken (ÄB) vara tänkbart.

1. ÄB 3:1 ändras så att endast regeln om arvsrätt för make i barnlöst äktenskap kvarstår. Makarna har därvid ändå rätt att genom testamente föreskriva vem som vid bådas frånfälle skall ärva dem;
2. ÄB 3:2 ändras så att efterarvingarnas rätt till efterarv endast gäller om äktenskapet varat mindre än – förslagsvis – fem år;
3. ÄB 3:1 ändras så att rätten till efterarv endast gäller om den efterlevande avlider inom fem år från den först avlidnes frånfälle;
4. ÄB 3:1 ändras så att efterlevandes arvsrätt blir ovillkorlig men begränsas till att gälla högst ett visst antal basbelopp.

Enligt motionärens åsikt bör under alla förhållanden de nuvarande bestämmelserna revideras med syfte att möjliggöra för en efterlevande make att avstå från arv från make utan risk för framtida anspråk på den efterlevandes dödsbo.

Gällande rätt

I fråga om makes arvsrätt gäller i ÄB alltså den ordning som infördes genom 1928 års lag om arv. Efterlevande make har sålunda inte arvsrätt när bröstarvingar finns. Saknas däremot bröstarvingar, har make arvsrätt enligt 3 kap. ÄB efter den avlidne maken. Makens arvsrätt omfattar hela kvarlåtenskapen, både den avlidnes giftorättsgods och hans enskilda egendom. Genom bestämmelser om rätt till sekundosuccession (efterarv) för den avlidnes skyldmän av andra parentelen (fader, moder, syskon eller syskons avkomling) får makens rätt till kvarlåtenskapen naturen av s. k. fri förfoganderätt, dvs. han får förfoga över egendomen men inte testamentera bort den. Arvsrätten består även om den efterlevande ingår nytt äktenskap. Rätten till efterarv tillkommer dem som vid den sist avlidnes död är närmast till arv efter den först avlidne (3:1 ÄB). Under tiden efter den först avlidnes frånfälle kan således personkretsen av efterarvingar undergå förändringar. Reglerna om sekundosuccession innebär att tillgångarna vid

den sist avlidnes död i regel skall fördelas med hälften på den först avlidnes skyldemän och hälften på den sist avlidnes arvingar. Om den först avlidne makens kvarlåtenskap – t. ex. genom förekomsten av enskild egendom – motsvarade annan andel än hälften av makarnas gemensamma egendom, omfattar rätten till efterarv motsvarande andel i den sist avlidnes bo. Om den först avlidne testamenterat egendom till annan än efterlevande maken, skall avdrag härför göras vid andelens beräkning (3:2 ÄB). Om efterlevande make genom gåva eller annan därmed jämförlig handling utan tillbörlig hänsyn till den först avlidnes arvingar orsakat väsentlig minskning av egendomen skall vid den sist avlidnes bortgång vederlag utgå till arvingarna efter den först avlidne enligt regler i 3:3 ÄB. Om däremot boets värde ökat vid den sist avlidnes död, kan denna förkovran under vissa förutsättningar tillgodoföras dennes arvingar (3:4 ÄB). I 3:7 ÄB stadgas det viktiga undantaget att om efterlevande make enligt 13:12 GB ägt erhålla hela kvarlåtenskapen efter den först avlidne skall rätten till efterarv ej gälla. Den härmed åsyftade regeln innebär att efterlevande make av makarnas giftorätts gods alltid skall erhålla egendom till ett värde som, jämte eventuell maken tillhörig enskild egendom, motsvarar fyra gånger det vid tiden för dödsfallet gällande basbeloppet. Basbeloppet utgör f. n. 9 000 kr.

Tidigare riksdagsbehandling

Frågan om efterlevande makes rätt till kvarlåtenskapen när värdet av denna ej överstiger fyra gånger det gällande basbeloppet har nyligen prövats av riksdagen. I en vid 1974 års riksdag väckt motion yrkades att regeln om makes rätt i nu förevarande hänseende icke skulle gälla när båda makarna avled inom en tid av ett år. I sitt av riksdagen godkända betänkande (LU 1974:17) hemställde lagutskottet att motionen jämte betänkandet skulle överlämnas till familjelagssakkunniga för beaktande.

D. Delade ATP-poäng för makar

Motionen 1975:1136

Motionärerna anför att bestämmelserna om tilläggs pensionering i händelse av skilsmässa kan leda till att den av makarna som arbetat utom hemmet blir berättigad till full ålderspension, medan den hemmavarande maken endast får ut sin folkpension. Motionärerna finner det rimligt att jämlikhet skapas i pensionshänseende. Lagen om allmän försäkring bör därför ändras så att, om den ena maken intjänar endast lå eller inge pensionspoäng, den av arbetsgivaren erlagda ATP-premien årligen skall fördelas så att makarna tillgodoräknas hälften vardera.

Gällande rätt m. m.

Rätt till tilläggspension grundas på inkomst av det förvärvsarbete som den försäkrade utför under sin aktiva tid. Pensionen är avvägd i förhållande till denna inkomst. För varje år, för vilket pensionsgrundande inkomst fastställs för en försäkrad, skall pensionspoäng tillgodoräknas honom. Pensionspoängen utgör den pensionsgrundande inkomsten delad med basbeloppet vid årets ingång.

Storleken av den ålderspension som börjar utgå vid 67 års ålder utgör 60 % av produkten av basbeloppet för den månad, för vilken pensionen skall utges, och medeltalet av de pensionspoäng som tillgodoräknats den försäkrade eller, om pensionspoäng tillgodoräknats honom för mer än 15 år, medeltalet av de 15 högsta poängtalet (femtonårsregeln). Full ålderspension kan enligt huvudregeln utgå endast om pensionspoäng tillgodoräknats den försäkrade för minst 30 år. Har pensionspoäng tillgodoräknats honom för mindre än 30 år, skall ovan nämnda produkt minskas med 1/30 för varje år som antalet poängår understiger 30 (trettioårsregeln). I fråga om försäkrad som är född år 1923 eller tidigare gäller övergångsbestämmelser, som innebär att ett mindre antal år än 30 krävs för full pension.

Möjlighet att vid vård av barn tillgodoräkna sig pensionsår inom tilläggspensioneringen finns enligt AFL i samband med barnets födelse (föräldrapenning) eller vid vård av sjukt eller handikappat barn (sjukpenning eller vårdbidrag). Dessa ersättningar utgör skattepliktig och därmed även pensionsgrundande inkomst.

Frågan om att låta arbete i hemmet grunda rätt till ATP har berörts av pensionsförsäkringskommittén i dess slutbetänkande Familjepensionsfrågor m. m. (SOU 1971:19). Kommittén framhåller att ett system med ATP åt hemarbetande skulle ge upphov till ett flertal bedömningsfrågor av delvis svårlöst art. Kommittén frågar sig hur ATP skall beräknas i sådana fall då barn tillsynen kombinerats med förvärvsarbete utom hemmet. Kommittén anser också den viktiga finansieringsfrågan svårlöst. Att låta den förvärvsarbetande maken betala pensionavgiften skulle innebära en avsevärd ekonomisk belastning för många familjer, och en finansiering av pensionen med generella avgifter strider – menar kommittén – mot de nuvarande finansieringsprinciperna för tilläggspensioneringen. Ett system med poängår eller pensionspoäng för hemarbetande make skulle enligt kommitténs mening också kunna väcka frågan om inte andra grupper i samhället med lika stor rätt kunde göra anspråk på motsvarande förmåner.

Tidigare riksdagsbehandling

Motionsyrkanden om en självständig pensionsrätt för hemarbetande har under en följd av år varit föremål för riksdagens uppmärksamhet (jfr SfU 1972:15 och 1973:19). Riksdagen har därvid i allt väsentligt givit uttryck för en liknande uppfattning i frågan som den som framförts av pensions-

försäkringskommittén. Riksdagen har vidare framhållit att detta inte innebär att den insats den barnavårdande gör i hemmet därmed inte skulle anses värdefull. Riksdagen ifrågasatte däremot om det var lämpligt eller ens så ändamålsenligt för berörda parter att stödet gavs i form av en vidgad rätt till ATP. Riksdagen har också hänvisat till att ersättningen i samband med barns födelse och vid vård av sjukt eller handikappat barn i fortsättningen kommer att medverka till att upprätthålla förälders ATP-skydd.

Vid 1974 års riksdag framfördes ånyo i partimotioner från centerpartiet, folkpartiet och moderata samlingspartiet yrkanden om rätt för hemarbetande att tillgodoräkna sig pensionsår inom tilläggs pensioneringen för barnavårdande insatser i hemmet. I sitt av riksdagen godkända betänkande (SFU 1974:6) anförde socialförsäkringsutskottet att frågan om pensionsrätt för vårdinsatser i hemmet – jämte vissa andra motionsvis framförda förslag med anknytning till ATP – nu borde bli föremål för allsidig och förutsättningslös översyn. Utskottet hemställde därför att riksdagen med anledning av motionerna i skrivelse till Kungl. Maj:t skulle begära att en sådan översyn kommer till stånd inom ramen för pensionsålderskommitténs arbete eller i särskild ordning.

Familjelagssakkunniga

Familjelagssakkunniga (direktiv, se 1970 års riksdagsberättelse Ju 52) har tillkallats med uppdrag att verkställa utredning angående den familjerättsliga lagstiftningen. De sakkunnigas arbete har hittills resulterat i ett år 1972 avgivet delbetänkande *Familj och äktenskap I (SOU 1972:41)*. På grundval härav har vissa lagändringar genomförts, avseende bl. a. reglerna om äktenskaps ingående och upplösning, vilka trätt i kraft 1.1.1974. Därvid har bestämmelserna om äktenskapets ekonomiska rättsverkningar ändrats endast i den omfattning som varit nödvändig för att anpassa dem till de nya upplösningsreglerna. Familjelagssakkunniga har att vid slutförandet av sitt uppdrag göra en allmän översyn av de ekonomiska rättsverkningarna. Enligt direktiven skall de sakkunniga överväga även vissa arvsrättsliga frågor, såsom makes ställning i arvsrättsligt hänseende och systemet med sekundosuccession.

Utskottet

Inledning

I detta betänkande behandlas motionsförslag som i första hand tar sikte på att åstadkomma förbättringar i den familjerättsliga lagstiftningen. På de flesta punkter innebär motionärernas hemställan att den i motionen aktualiserade frågan skall bli föremål för närmare utredning. Såsom framgår av den ovan lämnade redogörelsen är emellertid familjerätten sedan några år tillbaka föremål för en genomgripande översyn av *familjelagssakkunniga*.

De sakkunnigas utredningsarbete har i en första lagstiftningsstadium lett till att riksdagen år 1973 antog nya regler om äktenskaps ingående och upplösning (LU 1973:20 och 1973:21). Bland de frågor som det återstår för de sakkunniga att behandla märks främst äktenskapets ekonomiska rättsverkningar, efterlevande makes arvsrätt, underhållsbidrag till barn o. d. Flerparten av de reformbehov som tas upp i motionerna tillhör den grupp av frågor som ingår i denna senare stadium av de sakkunnigas utredningsarbete. När så är fallet, finns det givetvis ingen anledning för utskottet att föregripa utredningens arbete genom att närmare kommentera de synpunkter och uppslag som förs fram av motionärerna. Utskottet vill i detta sammanhang också peka på att de frågor som aktualiseras i motionerna många gånger gäller vissa detaljer i de nuvarande reglerna om bodelning, underhållsbidrag, makes arvsrätt m. m. Det måste emellertid understrykas att denna typ av spörsmål inte kan bedömas lösryckta ur sitt sammanhang. Problemställningarna på dessa områden griper nämligen in i varandra så att den lösning som väljs beträffande en viss fråga automatiskt får återverkningar när det gäller ställningstagandet till andra problem. Även av detta skäl vill utskottet därför vara återhållsamt vid sin prövning av motionsförslagen i avvaktan på att ett säkrare underlag för bedömningen kommer att tillhandahållas genom det omfattande utredningsmaterial som kan väntas bli resultatet av familjelagssakkunnigas arbete.

Bodelningsfrågor

I motionen 1975:1136 föreslås vissa reformer beträffande förfarandet vid bodelning med anledning av skilsmässa. Motionärerna ifrågasätter till en början om man inte borde lagfästa rätt för endera maken att begära bouppteckning inför skilsmässa redan vid betänketidens början. Utskottet vill här hänvisa till att denna möjlighet står öppen för make redan enligt nu gällande lag. Såsom framgår av den tidigare lämnade redogörelsen kan make, när talan om äktenskapsskillnad väckts, enligt 11 kap. 12 § giftermålsbalken (GB) erhålla rättens förordnande av lämplig person att uppteckna vardera makens tillgångar och skulder, sådana de var när talan väcktes. Rätten äger inte pröva lämpligheten av den begärda åtgärden utan skall meddela förordnandet så fort make framställt yrkande därom. Make är pliktig att under ed lämna uppgifter till bouppteckningen om sina tillgångar och skulder. Vid underlåtenhet att lämna uppgift kan rätten förelägga vite. Make är även skyldig att inför rätten beediga upprättad bouppteckning, om andre maken yrkar det. Eftersom motionärernas önskemål således redan är tillgodosett i gällande lag, avstyrker utskottet motionen i denna del.

Motionärerna föreslår vidare att under speciella betingelser undantag skall göras från den sedvanliga hälftindelningen vid bodelning beträffande vissa slags skulder, såsom avbetalningsskulder, reversskulder och ackumulerad skuld avseende oguldna underhållsbidrag. Utskottet vill emellertid framhålla

att de frågeställningar, som motionärerna här tar upp, nära sammanhänger med huvudgrunderna för egendomsordningen inom äktenskapet. Detta utgör en av de centrala punkterna i familjelagssakkunnigas fortsatta utredningsarbete. Med anledning av vad som anförs i motionen vill utskottet här endast nämna att bidragsförskott endast utgår i fråga om underhåll till barn (se ovan s. 5). I övrigt anser utskottet att motionen i denna del inte bör föranleda någon riksdagens vidare åtgärd.

Vårdnad och underhåll

I motionen 1975:1136 framförs förslag som syftar till att åstadkomma ett förbättrat underhåll till vissa kategorier av frånskilda, såsom äldre, icke förvärvsarbetande makar samt makar som har vårdnaden om små barn. Enligt utskottets uppfattning utgör underhållsfrågorna ett besvärligt rättsområde, där det är viktigt att familjelagssakkunnigas arbete inte föregrips. Utskottet avstyrker därför bifall till motionen i denna del.

Motionärerna tar också upp en processuell fråga beträffande barnavårdsnämnds utredning i vårdnadsärenden. Motionärerna anser att part, som förmenar att utredningen inte sköts objektivt och opartiskt, borde få rätt att – åtminstone en gång – kräva att annan socialtjänsteman eller läkare skall förordnas att handlägga ärendet.

Utskottet delar motionärernas uppfattning om att ett viktigt krav på utredningen är att den präglas av objektivitet. Barnavårdslagen (1960:97) innehåller också flera bestämmelser som avser att trygga de berörda parternas rättsskyddsintresse (se ovan s. 7 f.). Till en början slås det sålunda i lagen fast, att utredningens syfte är att allsidigt klarlägga de omständigheter som är av betydelse för ärendets bedömning. Detta innebär bl. a. att bevis och annat utredningsmaterial skall tillvaratas vare sig det talar för eller emot endera parten. Utskottet vill vidare peka på att den ärendet rör normalt skall underrättas om vad som framkommit vid utredningen samt beredas tillfälle att yttra sig däröver. Begär den som är berättigad att yttra sig att bli muntligen hörd inför nämnden, skall förhör med honom anordnas, om ej särskilda skäl föranleder annat. Den som bereds tillfälle att yttra sig skall erinras om rätten att påkalla sådant förhör. Den ärendet rör äger att utveckla sin talan och förebringa bevisning. Begär han att upplysning skall inhämtas eller att annan utredning skall förebringas, skall begäran efterkommas, om det kan antas att åtgärden skulle äga betydelse. Utskottet vill till sist erinra om att tvistiga vårdnads mål normalt avgörs först efter det att muntlig förhandling ägt rum vid domstolen. Den part, som anser sig ha blivit förfördelad under utredningsarbetet, har därför alltid till sist möjlighet att direkt inför domstolen framföra sina synpunkter på utredningens resultat samt förebringa den kompletterande bevisning som han finner erforderlig.

Utskottet vill således hänvisa till att det i bestämmelserna angående ärendenas behandling hos barnavårdsnämnd finns inbyggda garantier för att

vardera partens synpunkter blir vederbörligen beaktade under utredningsarbetet. Utskottet vill vidare peka på att nackdelarna med att en ny utredningsman kopplas in på en redan påbörjad utredning är att detta ofta leder till en försening med ärendets handläggning, ytterligare besvär för de inblandade, som måhända måste höras på nytt, samt ökade kostnader för det allmänna. I sammanhanget bör också erinras om hur ett likartat problem lösts när det gäller brottmålsutredningar. Enligt 21 kap. 6 § rättegångsbalken äger den misstänkte inte utan vidare påkalla byte av offentlig försvarare. Hans begäran härom skall bifallas endast om han kan åberopa något giltigt skäl härför. Enligt föreliggande praxis är domstolarna restriktiva när det gäller att hänföra sådana subjektiva och känslomässigt färgade upplattningar angående försvararen, som kan uppstå hos den misstänkte, till ett i lagens mening giltigt skäl för försvararbyte.

Med hänvisning till vad sålunda anförts avstyrker utskottet motionen i denna del.

I såväl motionen 1975:1136 som motionen 1975:454 framförs förslag till ändring i bestämmelsen i 7 kap. 7 § föräldrabalken (FB) angående avtal om underhållsbidrag. Motionärerna menar att lagtexten bör omformuleras så att båda parter äger samma rätt att få underhållsbidragets storlek prövad, när nya omständigheter föreligger. Utskottet erinrar om att bestämmelsens utformning förestavats enbart av omsorgen om barnets bästa. Huruvida denna reglering numera kan anses föråldrad och hur man i så fall bör ändra bestämmelsen ankommer det på familjelagssakkunniga att pröva inom ramen för en övergripande översyn av underhållsfrågorna. Motionerna bör därför inte föranleda någon riksdagens vidare åtgärd, såvitt nu är i fråga.

Arvsregler

I motionen 1975:453 yrkas översyn av ärvdabalkens bestämmelser om makes arvsrätt och s. k. efterarv (sekundosuccession). Utskottet vill härvidlag ifrågasätta huruvida inte det av motionären anförda exemplet om avstående från arv innebär en felaktig tolkning av gällande rätt. Motionären hävdar att efterlevande make i barnlöst äktenskap inte kan avstå från arv till förmån för andra makens efterarvingar (fader, moder, syskon, syskons avkomling). Gör den efterlevande detta kan det enligt motionären finnas andra arvingar vid den sist avlidnes död än de som fanns vid den först avlidnes frånfälle, och dessa kan göra anspråk på sin del av arvet.

Utskottet vill beträffande innehållet i gällande rätt till en början framhålla att det i och för sig inte är någonting ovanligt att personkretsen av efterarvingar undergår förändringar under tiden mellan den först avlidne makens och den sist avlidne makens död. Några rättsliga komplikationer behöver inte heller uppstå av denna anledning. Detta sammanhänger med det rådande systemet att rätten till efterarv tillkommer de efterarvingar till den först avlidne maken, som är närmast till arv efter denne vid den sist avlidne

makens död. Utskottet anser det visserligen ej otänkbart att detta förhållande kan förorsaka tvister vid den sist avlidne makens frånfalle, t. ex. om ett av denne för lång tid sedan gjort avstående från arv fallit i glömska. Utskottet vill emellertid understryka att reglerna om sekundosuccession bygger på principen att rätten till efterarv omfattar den först avlidne makens andel i det gemensamma boet. Om den efterlevande maken en gång avstått från denna andel kan efterarvingarna inte lagligen vid den efterlevandes död ställa några anspråk på dennes bo.

Utskottet vill i denna del slutligen hänvisa till att familjelagssakkunniga enligt direktiven har i uppdrag att granska reglerna om makes arvsrätt och systemet med sekundosuccession samt att utreda möjligheterna att eventuellt avskaffa sistnämnda rättsinstitut. På grund av det anförda avstyrker utskottet motionen.

Delade ATP-poäng för makar

Rätt till tilläggspension grundas på inkomst av det förvärsarbete som den försäkrade utför under sin aktiva tid. Arbete i hemmet grundar i normalfallet inte rätt till ATP. I motionen 1975:1136 förordas att lagen (1962:381) om allmän försäkring ändras så att, om den ena maken intjänar endast få eller inga pensionspoäng, den av arbetsgivaren erlagda ATP-premien årligen skall fördelas så att makarna tillgodoräknas hälften vardera.

Utskottet vill hänvisa till att den av motionärerna väckta frågan – som under en följd av år varit föremål för riksdagens uppmärksamhet – numera är under utredning till följd av riksdagens beslut (se ovan s. 13). I betänkandet SfU 1974:6 anförde socialförsäkringsutskottet att frågan om pensionsrätt för vårdinsatser i hemmet – jämte vissa andra motionsvis framförda förslag med anknytning till ATP – borde bli föremål för allsidig och förutsättningslös översyn. Socialförsäkringsutskottet hemställde därför att riksdagen med anledning av ifrågasvarande motioner i skrivelse till Kungl. Maj:t skulle begära att en sådan översyn kommer till stånd inom ramen för pensionsålderskommitténs arbete eller i särskild ordning. Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan (rskr 1974:45). Kungl. Maj:t har den 22 mars 1974 överlämnat riksdagsskrivelsen till pensionsålderskommittén.

Med hänsyn till vad riksdagen sålunda nyligen beslutat avstyrker utskottet motionen i denna del.

Utskottet hemställer

1. att riksdagen avslår motionen 1975:453,
2. att riksdagen avslår motionen 1975:454.

3. att riksdagen avslår motionen 1975:1136.

Stockholm den 11 mars 1975

På lagutskottets vägnar

IVAN SVANSTRÖM

Närvarande: herrar Svanström (c), Lidgard (m), Sundelin (s), fru Åsbrink (s), herrar Andersson i Södertälje (s), Torwald (c), Olsson i Timrå (s), fru Nilsson i Sunne (s), herrar Olsson i Sundsvall (c), Israelsson (vpk), fru Tjilander (c), fru Lindquist (m), fru Hjalmarsson (s), herr Henmark (fp) och fru Karlsson (c).